

Niemieckie toponimy przyrodnicze w Karkonoszach i ich polska substytucja

German natural toponyms in the Karkonosze Mts and their Polish substitution

Krzysztof R. Mazurski

Politechnika Wroclawska, Wydział Architektury, Katedra Planowania Przestrzennego, ul. Prusa 53, 50–370

Wrocław, mazurski@wr.onet.pl

Abstrakt Niemiecka toponimia w Sudetach odznaczała się dużym bogactwem i szczegółowością. Sytuacja ta była właściwa także dla Karkonoszy. W wyniku zmian granic w Europie Środkowej doszło w pogranicznych górach do wymiany ludności niemieckiej na czeską i polską. Konsekwencją stało się ustalenie nowych nazw po obu stronach granicy. Po początkowej dobrej współpracy transgranicznej doszło do jednostronnego ustalania nazw w części śląskiej. Ostatecznie ponad jedną czwartą stanowią nazwy nietrafne: błędne treściowo lub zupełnie nieodpowiadające merytorycznie poprzednim. Bardzo dużo obiektów nadal nie ma polskich określeń. W ten sposób ztracono wiele cech, charakteryzujących wcześniej środowisko przyrodnicze Karkonoszy. Nazwy były urabiane od fizycznych cech obiektów czy miejsc, zaś największą grupę z obiektów fizjograficznych stanowią wzniesienia. Chętniej wykorzystywano określenia faunistyczne aniżeli florystyczne.

Abstract German toponymics in the Sudetes have been conspicuous with a large wealth and a circumstantiality. This situation was proper also for the Karkonosze (Giant) Mts. As result of border changes of in Central Europe after 1945 it reached the exchange of German population on Czech and Polish ones within frontier-mountains. The assignation of new names on both sides of the border became its consequence. After the initial good transborder collaboration the unilateral work has been made in the Silesian part. Finally above one-fourth names are incorrect materially or completely not answering essentially previous ones. Very many objects still have not Polish definitions. In that way many features were lost, earlier characterizing natural environment of the Karkonosze Mts. Names have been formed from physical features of objects or places, while the greatest group of geographical objects make elevations. Preferably faunistic definitions than floristic ones have been used.

Słowa kluczowe: Sudety, toponomastyka

Keywords: the Sudetes, toponymics

WSTĘP

Karkonosze, jako osobliwy i unikatowy twór przyrody, stały się już w czasach przedhistorycznych terenem penetracji i osadnictwa ludzkiego. Pierwsze jednak dokumentarne dowody naukowego zainteresowania nimi pochodzą dopiero z XVI w., kiedy to pierwszym znanym z nazwiska botanikiem karkonoskim, a może nawet sudeckim, stał się wybitny sienieńczyk Pietro Andrea Mattioli (1501–1577), używający zlatynizowanego nazwiska Matthiolus, od 1554 r. osobisty lekarz arcyksięcia Ferdynanda, syna cesarza Ferdynanda I (KUBÁT 1977). W latach 1554 i 1563 na grzbiecie Karkonoszy zbierał on rośliny do zielnika, wydane go w 1596 r. W pobliżu źródeł Łaby znalazł stanowisko kuklika górskiego (*Geum montanum*) (MOSCH 1858). Opublikował też rysunek bażyny czarnej (*Empetrum nigrum*), jako pierwszej tak uwiecznionej rośliny sudeckiej. W jego pracy pojawiły się pierwsze informacje tekstowe o Karkonoszach. Od tego czasu po XIX w. właśnie tematyka przyrodnicza, stopniowo wzbogacana o zagadnienia geologiczne, geomorfologiczne, klimatologiczne, była niemal wyłączna w badaniach naukowych tego regionu. Dopiero na początku owego stulecia pojawiają się zagadnienia etnograficzne i socjologiczne, a więc z zakresu nauk humanistycznych (HOSER 1804). Z kolei po 1945 r., kiedy po stronie śląskiej, od wtedy polskiej, nastąpiła wymiana ludności niemieckiej na polską, tematyka przyrodnicza stała się niemal wyłączna, zaś aspekty historyczne były bardziej udostępniane nowemu tu społeczeństwu niż ukazywane w samodzielnych badaniach archiwalnych, co nosiło znamiona krajoznawstwa – stojącego zresztą na wysokim poziomie (STEC & WALCZAK 1962). Różne późniejsze opracowania, aczkolwiek wydobywające dla polskiego piśmiennictwa coraz więcej szczegółów i rysujące coraz pełniejszy obraz tych form i skutków życia człowieka w górach, nie posuwały badań humanistycznych do przodu. Pierwszy kompleksowy przegląd ich problematyki dokonany został stosunkowo późno (MAZURSKI 2003). Integralnym nurtem podobnych zainteresowań powinna być karkonoska toponimia, która wstępnie teoretycznie powinna zawierać nazwy związane z cechami przyrodniczymi tego terenu. Zwrócono więc uwagę na toponimy niemieckie jako posiadające głębsze – czasowo i kulturowo – osadzenie w lokalnej historii, a będącej wynikiem spontanicznego, ludowego, a nie kancelaryjnego – jak w przeważającej mierze stało się to po 1945 r. – nadawania określeń obiektom i miejscom na terenie Karkonoszy, ujętych w powszechnie stosowanej delimitacji (WALCZAK 1968). Jako podstawa analizy posłużyły niemieckie mapy topograficzne 1 : 25 000, tzw. Meßtischblätter, oraz SŁOWNIK GEOGRAFII TURYSTYCZNEJ SUDETÓW – dalej SGTS (1993). Jej celem było ustalenie, ile lokalnych toponimów opiera się na naturalnych cechach lub zawiera w sobie wprost element przyrodniczy. Nie zajmowano się natomiast etymologią tak uzyskanych nazw, ponieważ należy to już do językoznawców.

CECHY NAZW NIEMIECKICH

W wyniku przeprowadzonej analizy wspomnianych źródeł pozyskano 144 nazw o niewątpliwie przyrodniczym charakterze (Tab. 1), z tego 49, czyli 34 %, pochodzi z cytowanego SŁOWNIKA (Tab. 2), gdzie też podano zestawienie wszystkich zidentyfikowanych toponimów. Sytuacja ta wynika z faktu, iż autorzy owej pozycji korzystali także z map turystycznych i przewodników, choć niejako na zasadzie odwrotnej: w wypadku odnotowania współczesnej polskiej poszukiwano jej niemieckiego odpowiednika. Pierwsza refleksja, jaka się już tu nasuwa, to fakt, że tak zróżnicowany teren, w sumie dość rozległy, ma niezbyt dużo tych nazw – średnio 0,78/km². Najwięcej ich odnotowano, poza SGTS, na arkuszach Schreiberhau i Schnee gruben–Baude oraz niemal tyle samo na Krummhübel (Tab. 3). Wynika to z faktu, iż pokrywają one największe fragmenty Karkonoszy. Zwraca uwagę wyraźnie mniejsza ilość przyrodniczych toponimów na Pogórze Karkonoskim i Lasockim Grzbiecie. Najwięcej, blisko 33 %, dotyczy różnych określeń wzniesień, co na terenie górskim jest rzeczą normalną, one bowiem stanowią z reguły podstawę do orientacji w terenie. Zwykle też dodatkowym lub współwystępującym elementem są hydronimy, jako że cieki i dolinki przez nie wykorzystywane służyły do ułatwionej penetracji. Tymczasem w Karkonoszach wyraźnie ustępują one petronimom, nadawanym miejscom skalistym lub wręcz wyodrębniającym się formom skalnym (skałkom). Tych drugich w badanym regionie jest blisko

Tab. 1. Przyrodnicze nazwy Karkonoszy na niemieckich mapach topograficznych 1 : 25 000.

Natural toponymics of Karkonosze Mts in German topographic maps 1 : 25 000.

Kwadrat	Nazwa niemiecka	Nazwa polska	Uwagi
Arkusz 5158 Bad Flinsberg			
5631-5531	Katzenstein ND	Kocierz	
5630-5532	Katzenzwiesel	Kocieniec	Zwiesel: rozтока, rozgałężenie
5631-5532	Vogelneststeine ND	Ptasie Gniazda	
5630-5534	Lämmer-Grund	Brak	Lewy dopływ Kamieńczyka, Jagnięcy Dół
5629-5533	Grüner Keil	Torfowisko pod Kamiennikiem	Keil: klin (tu: zagięcie granicy)
Arkusz 5159 Schreiberhau			
5632-5535	Ziegen-Floß	Brak	Kozi Splaw
5630-5535	Faules-Floß	Kamieńczyk	Właśc. Leniwy Splaw
5630-5536	Der keulige Hübel	Brak	Przeniesione na stok, Pałczak
5631-5537	Pferde Kopf	Łby	Przeniesione na stok
5630-5537	Goldgruben	Złote Jamy	
5630-5538	Schwarze Floß	Czerniawka	
5632-5539	Korallenfels ND	Brak	Góralskie Skały
5631-5539	Buch-Hübel	Bucznik	
5630-5539	Falkenstein	Sokolik	
5629-5539	Spornhübel	Brak	Ostróżnik
5632-5540	Schwarze Seifen	Czarna Płóczka	
5631-5540	Drei Urlen	Trzy Jawory	
5631-5540	Birk Hübel	Brzeźniak	
5634-5541	Bärwinkel	Brak	Niedźwiedzi Zakątek
5633-5541	Kiefer-Berg	Piechowicka Góra	
5633-5541	Kiesewald	Brak	Kies: żwir
5633-5542	Bärwiese	Niedźwiedzia Łąka	
5632-5541	Breite-Berg	Płoszczań	
5631-5541	Fichtighübel	Świerczyna (Smreczyna)	
5633-5542	Bärwinkel	Brak	Niedźwiednik
5630-5542	Pfützen-Berg	Wężówka	Pfütze: kałuża, bajorko
5633-5543	Quirlbach	Cichy Potok	Quirl: wiercipięta, niespokojny
5633-5543	Im Quirl	Cicha Dolina	J. w.
5632-5543	Hummel-Berg	Trzmielak	
5630-5543	Igelshübel	Jeżówka	
5631-5544	Katzenhölle	Brak	Zdebska Jama
5631-5544	Breiter-Berg	Szerzawa	
5630-5544	Finkenloch	Dolina Ziębia	
5630-5544	Erlichwiese	Olszyna	Przeniesione na wzniesienie
5633-5545	Kynast	Chojnik	
5633-5545	Hohle Stein	Dziurawa Skała	

Kwadrat	Nazwa niemiecka	Nazwa polska	Uwagi
5632-5545	Kiesbrig	Leśne Łąki	Kies: żwir
5630-5545	Bär Floß	Czerwonka	Bär: niedźwiedź
5630-5545	Bärfloßhübel	Niedźwiednik (Olszynka w SGTS)	
5630-5545	Rote Hübel	Czerwień (Rudawka)	
5629-5545	Rote Wasser	Czerwień	
5632-5546	Eisen Berge	Rudzianki	
5629-5546	Exners Kiefern	Płonik (Sosniak w SGTS)	Kiefer: sosna
5259 Schnee gruben-Baude			
5629-5536	Pferdekopfstein ND	Końskie Łby	
5628-5536	Reifträger	Szrenica	
5628-5536	Reifträgerloch	Kocioł Szrenicki	Loch: jama
5628-5537	Reifträgerfloß	Szrenicki Potok	Floß: spław
5628-5537	Kuckucksteine	Kukulcze Skąły	
5627-5537	Schlesisch Börnel	Szrenickie Mokradła	Śląskie Źródlika
5627-5538	Veilchen-Spitze	Łabski Szczyt	Veile: fiołek
5628-5540	Bärlöcher	Gawry	Przeniesione na wzniesienie
5627-5541	Schwarze Grube	Czarny Kocioł	
5628-5541	Korallen-Steine i -Berg	Brak	Paciorki, Góralskie Skąły i Góralówka
5627-5544	Luder Stein	Nagórne Pośrednie (Rudnica w SGTS)	Luder: ścierwo
5527-5544	Rote Lehne	Brak	Rudy Stok
5526-5544	Der weiße Stein	Brak	Białsko
5629-5545	Am roten Wasser	Nad Czerwienią	
5628-5545	Rotes Wasser	Czerwień	
5627-5545	Dürrer Berg	Sucha Góra	
5626-5545	Schwarzen-Berg	Czarne Zbocze	Berg: góra
5629-5546	Bärenstein ND	Niedźwiadki	
5627-5546	Vogels-Berg	Ptasiak	
5627-5546	Vogel Steine	Ptasie Skąły	
5160 Bad Warmbrunn			
5631-5548	Kalte Buchen	Bukowna	
5632-5548	Der höhle Stein ND	Dziurawy Kamień	
5631-5549	Fuchs-Hübel	Lisiura	
5630-5549	Ida Esche ND	Jesion Idy	
5630-5550	Rothengrund	Czerwonka Dolina	
5260 Krummhübel			
5626-5547	Weißer Stein ND	Białe Skąły	
5627-5550	Pferdstein ND	Brak	Konik
5627-5549	Hirschfelsen ND	Koleba	Hirsch: jeleni
5626-5550	Katzenschloß	Kotki	Koci Zamek

Kwadrat	Nazwa niemiecka	Nazwa polska	Uwagi
5627-5551	Schwarze Hübel	Czarna Góra	
5626-5551	Im Kessel	Brak	Kotlisko
5624-5551	Tannen Graben	Bystrzyk	Tanne: jodła
5627-5552	Heidel Berg	Karpatka	Heide: bór, puszcza
5626-5554	Rabenstein ND	Krucze Skały	
5626-5554	Wolfshau	Wilcza Poręba	
5624-5554	Eulengrund	Sowia Dolina	
5624-5554	Wolfhübel	Wilcze Gniazda	Hübel: górka, pagórek
5623-5554	Schwarze Koppe	Czarna Kopa	
5625-5555	Raben-Berg	Krukowa	
5628-5557	Blau-Berg	Modrzak	
5626-5557	Ochsen-Berg	Wołowa Góra	
5626-5557	Das wilde Schwein	Dzik	
5627-5558	Zeisighübel	Czyżynka	
5626-5558	Weisse Born	Białe Źródło	
5261 Schmiedeberg			
5623-5559	Kalklehne	Brak	Wapienny Stok
5622-5560	Weiß-Berg	Bielec	
5621-5560	Taubenkropf	Brak	Gołębie Wole, fragment stoku
5619-5560	Sandhöhe	Brak	Piaszczysta
5621-5561	Die weißen Steine	Białe Skały	
5620-5561	An der Tanne	Gruba Jodła	Nazwa rozdroża
5619-5561	Silber-Bach	Srebrny Potok	
5619-5561	Schaf-Berg	Owczarka	

ND – Naturdenkmal (pomnik przyrody), Źródło: opracowanie własne. Source: own preparation.

Tab. 2. Przyrodnicze nazwy niemieckie w Karkonoszach dodatkowo ustalone w *SŁOWNIKU GEOGRAFII TURYSTYCZNEJ SUDETÓW. T. 3 KARKONOSZE*.

German natural toponymics in Karkonosze Mts additionally fund in *SŁOWNIK GEOGRAFII TURYSTYCZNEJ SUDETÓW. T. 3 KARKONOSZE*.

Nazwa niemiecka	Nazwa polska	Uwagi
Auf der Ebene	Srebrny Uplaz	Na zrównaniu. Zgodnie z formą, ale tatrzańskie
Bärbad	Niedźwiada	Niedźwiedzia Kąpiel; źródłiskowy potok Płomnicy
Bärggrund albo Dürre Kochel	Niedźwiada	Niedźwiedzi Dół albo Sucha Kochla; źródłiskowy potok Szklarki
Bärenstein	Niedźwiedzie Skalki	
Bei den grossen Steinen	Nad Przesieką	Przy dużych skałach
Birksberg	Chelm	Birk: brzoza
Boberlehne	Bobrowy Stok	
Böse Pfütze	Młaki poniżej Pielgrzymów	Złe, Niedobre Bajorko, Mokradło

Nazwa niemiecka	Nazwa polska	Uwagi
Breitberg	Szerzawa	
Brunneberg	Studnik	Brunn: studnia, ale i źródł, źródło
Der hohle Stein	Rozpadlisko	Hohl: pusty, wydrążony, zapadnięty
Die Lehne	Pohulanka	Lehne: stok, zbocze
Die Schärfe	Ostrosz	Scharf: ostrze, ostrość
Drei Steine	Pielgrzymy (wcześniej Trzy Wdowy, Trzy Turnie)	
Dürre Hübel	Suszycza nad Starą Polaną	
Faule Stein	Falszywy Kamień	Faul: zgniły, zepsuty, spróchniały
Giftseifen	Wilczy Potok	Gift: trucizna
Goldloch	Złota Jama	Kilka razy
Hainberghöhe	Kazalnica	Hain: gaj
Hängestein	Wisząca	
Hasenrand	Mulda	Zajęczy Skraj, Zajęcza Krawędź
Hellenfloß	Świetlik	
Hellen Wasser	Jeleni Potok	Hell: jasny
Hinterberg	Przednia	
Hohe Hübel	Podgórzynka	Wysoki Pagór
Höllen Floß	Piekielnik	
Höllengrund	Piekielna Dolina	
In der Zwinge	Paprotnik	W Szponie; wycięty przez dwa potoki fragment zbocza Tępego Szczytu
Kalkwasser	Wapniak	
Kochelfall	Wodospad Szklarki	
Koppen Hübel	Strzelczyk	
Kranich Wiese albo Grenz Wiese	Hala Szrenicka	Żurawia albo Graniczna Łąka
Langeberg	Długi Grzbiet	Berg: góra
Mittelberg	Średniak, Średnia Kopa	Kilka razy
Nieder Busch	Dolny Zagajnik	
Rauschende Kochel	Sucha Sikława	Szembrząca Kochla; termin tatrzański na nikło ciekący potok
Scheundelwiese	Gonciarska Łąka	Schindel: gont
Schneeegruben	Śnieżne Kotły	Grube: jama, dół
Schneekoppe	Śnieżka	Dawniej m.in. Riesenberg
Schneeloch	Kocioł Śmogorni	Loch: dziura, jama
Querberg	Garb	Poprzeczna
Tafelstein	Skalny Stół	
Tafelsteinplatte	Sokolik	Stołowa Płascienka; pol. nazwa od obocznej Falkensteine
Tannenwasser	Jodłowka	
Tonstein	Skalna Brama	Ton: dźwięk, głos – być może od odgłosów wydawanych przez wiatr. Pol. nazwa adekwatna do formy

Nazwa niemiecka	Nazwa polska	Uwagi
Weissefloß	Białka	
Weissgraben	Biały Strumień	
Wiegenstein	Złota Brama	Wiegen: kołysać
Wolfsberg	Wilczak	
Wurzelhäuser	Polanka	Korzenne Domy; d. nazwa osady zbieraczy leczniczych ziół i korzeni

Źródło: opracowanie własne. Source: own preparation.

Tab. 3. Ilość przyrodniczych nazw niemieckich w Karkonoszach według arkuszy mapy topograficznej i rodzaju obiektów.

Number of German natural toponyms in Karkonosze Mts after sheets of topographic maps and kinds of subjects.

Nr arkusza	Ilość nazw			Skałki	Potoki, wody	Wzniesie- nia	Różne miejsca	Obniżenia, dolinki
	ogółem	nietraf- nych	brak pol. odpowiednika					
5158	5	1	1	2	0	1	1	1
5159	38	7	8	4	7	15	8	4
5259	20	4	3	8	2	4	3	3
5160	5	1	0	1	0	1	2	1
5260	19	4	2	5	1	8	3	2
5261	8	0	3	1	1	3	3	0
SGTS	49	21	0	7	10	15	11	6
Σ	144	38	19	28	21	47	31	17
%	100	26.4	13.2	19.4	15.3	32.7	21.5	11.1

Źródło: opracowanie własne. Source: own preparation.

sto, stąd też ta przewaga. Można bez większego błędu postawić hipotezę, iż owe nazwy, z nielicznymi wyjątkami, nie mają ludowego pochodzenia, ale przede wszystkim są efektem penetracji gór przez krajoznawców i turystów. Część z nich zapewne, jak i innych toponimów, zawdzięcza swe pochodzenie pracownikom leśnym. Generalnie to formy terenu, jako trwałe, stabilne elementy środowiska przyrodniczego, zwracały na siebie uwagę, pociągając za sobą proces nadawania im nazw.

Jeśli chodzi o budowę nazw, to ich sufiksem generalnie był rzeczownik odnoszący się do obiektu przyrodniczego. Najpowszechniejsze z nich obejmują:

- różnego rodzaju wody płynące (cieki), jak -floß (spław), -bach (potok), -seifen (płóczka) czy zwykła -wasser (woda),
- skalne formy, tylko -stein (kamień, ale i skała), -fels (skała),
- różne formy wzniesień/kulminacji, zestaw szeroki, tworzony przy pomocy -berg (góra), -höhe (wzniesienie, wysoczka), -hübel (*Hügel* – pagór, wzgórze), -koppe (kopa, zaokrąglona góra), -spitze (szpic, stroma góra),
- obniżenia, jak -graben (rów), -grube (dół, jama, wyrobisko), -grund (dół, wydłużone, suche obniżenie), -hölle (dziura), -loch (jama), -thal (dolina),
- miejsca, w tym -busch (zagajnik), -lehne (stok, zbocze), -platte (płaśń, płaszcienka – tylko jeden raz), -rand (skraj, krawędź, brzeg też tylko jeden raz) i -wiese (łąka).

Oczywiście powyższe i dalsze formanty występują także w liczbie mnogiej.

Odnotowano też pojedyncze wystąpienia odpowiednich słów, a to -wald (las), -winkel (róg, narożnik) i -keil (klin, teren tak usytuowany). Kilka razy pojawiła się Kochel, która ma niejasne pochodzenie, występując z podobnie trudną interpretacją etymologiczną i w języku polskim. W staropolszczyźnie *kochla* występowała obok *chochli* i to różnym znaczeniu, nie tylko jako przyrządu kuchennego (BAŃKOWSKI 2000). Mogło to oznaczać gotującą się, jeśliby przyjąć etymologię od kochen: kipieć czy wrzeć, wrzająca wodę na bystrzach lub progach skalnych, w tym wodospadach. Nie wiadomo, czy jest to przypadkowa zbieżność w obu językach, czy też wpływ jednego na drugi, acz nie wiadomo, w jakich konkretnie kierunkach. W Karkonoszach odnosiło się to bez wątpienia do cieków o gwałtownie pieniącej się wodzie.

Interesująca jest geneza prefiksów słotwórczych, jeśli chodzi o ich rodzajowe zróżnicowanie. Otóż najpowszechniej wykorzystywano indywidualne cechy obiektu/miejsca, jako to krzywy, płaski, wysoki, dziurawy, kolorowy, szeroki, bystry itp. Jest to normalna praktyka w ludowym postępowaniu. W drugiej kolejności znajdują toponimy faunistyczne, niemal trzykrotnie liczniejsze w porównaniu do florystycznych (Tab. 4). Być może, mniejsza wyrazistość gatunkowa flory, mniejsze jej znaczenie wobec fauny stały się tego przyczyną. Ważniejszy mógł być fakt zauważenia czy bytowania niedźwiedzia w jakimś miejscu, gromadzenie się ptaków w rejonie odsłoniętych skałek czy stoków. Wprawdzie niedźwiedzie pod koniec XVIII w. należały po śląskiej stronie już do rzadkości (STEC & WALCZAK 1962), to pamięć o tym dość licznym wcześniej gatunku była widać na tyle silna, iż zaznaczyła się aż dziesięcioma nazwami, z których nie wszystkie, niestety, znalazły odbicie w polskim nazewnictwie terenowym.

Cztery obiekty zyskały nazwy złożone typu *Katzen-*, co w niektórych przypadkach oddano po 1945 r. jako *kocie...* Chyba głęboko uzasadniona jest teza, iż niemieckie nazwy – mechanicznie przetłumaczone, nie miały nic wspólnego z polskimi kotami domowymi (*Felis domesticus*), które na pewno nie zapuszczały się tak głęboko w lasy i góry. Z wysokim prawdopodobieństwem należy tu mówić o innych gatunkach kotowatych, które także były do końca XVIII w. liczne w Karkonoszach. Chodzi tu o żbiki (*Felis silvestris*, staropolskie zdeby), trzymające się skraju lasów i wchodzące w związku z domowymi kotami, oraz o ostrożniejsze rysie (*Lynx lynx*), bytujące w głębi lasu. Warto przytoczyć etymologiczne przypuszczenie, iż u plemion germańskich żbik nazywany był *kazza* (późniejsze *Katze*), co przeniesione zostało później na sprowadzonego przez Rzymian wielce podobnego współczesnego kota domowego (BAŃKOWSKI 2000).

Jeśli chodzi o nazwy florystyczne, to najczęściej dotyczą one określonych gatunków drzew, jak sosna czy brzoza, których okazy lub zespoły wyróżniały się na tle innych drzewostanów, zwykle świerkowych. Dotyczy to zwłaszcza niższych stanowisk, jako że początkowo właśnie cechy florystyczne, szczególnie drzewostanów, służyły do urabiania toponimów. W miarę jednak wylesiania i penetracji terenu służyły one do określania pojedynczych obiektów przyrodniczych, często w zdrobniejszej formie (MARTYNOWSKI & MARTYNOWSKI 1981b). Z powodu zachowania największych powierzchni leśnych w górach właśnie tam są one również powszechne, gdy określone gatunki wyraźnie, kontrastowo odbijają się na tle dominujących zespołów, np. ciemne świerczyny wobec jasnych lub bezlistnych buczyn (MARTYNOWSKI & MARTYNOWSKI 1981a). Wyraźnie literacki charakter nosi nazwa *Ida Esche*, imieniem leśniczego upamiętniająca okazały, rosący na siedlisku bardzo wysoko usytuowanym jesion (*Fraxinus excelsior*), uznany zresztą przed II wojną światową za pomnik przyrody.

POLSKIE SUBSTYTUCJE

Z chwilą przejścia terenów poniemieckich przez władze polskie powstała pilna potrzeba ustalenia polskich nazw dla miejscowości i obiektów topograficznych na Śląsku, w tym i w Sudetach. W tym celu powołano Komisję Ustalania Nazw Miejscowych przy Ministerstwie Administracji Publicznej, która dla przeprowadzenia prac na terenach górskich zaprosiła do współpracy najlepiej do tego przygotowane Polskie Towarzystwo Tatrzańskie. Te zaś zorganizowało własny, pięcioosobowy zespół

Tab. 4. Ilość nazw niemieckich w Karkonoszach według rodzaju obiektów i typów nazw.

Number of German toponymics in Karkonosze Mts after kind of subjects and toponimic types.

Arkusz Nr	Typ nazwy	Skalki	Potoki, wody	Wzniesienia	Różne miejsca	Obniżenia, dolinki
5158	faunistyczny	2			1	1
	florystyczny					
	inny			1		
5159	faunistyczny	2	2	3	3	3
	florystyczny	1		5	3	
	inny	1	5	7	2	1
5259	faunistyczny	4		1		1
	florystyczny	1		1		
	inny	3	2	2	3	2
5160	faunistyczny			1	1	
	florystyczny					
	inny	1			1	1
5260	faunistyczny	4		4	1	2
	florystyczny				1	
	inny	1	1	4	1	
5261	faunistyczny			1	1	
	florystyczny				1	
	inny	1	1	2	1	
SGTS	faunistyczny	1	1	1	4	1
	florystyczny		1	2	1	
	inny	6	8	12	6	5
Σ	faunistyczny	13	3	11	11	8
	florystyczny	2	1	8	6	
	inny	13	17	28	14	9

Źródło: opracowanie własne. Source: own preparation.

pod przewodnictwem geografa, uznanego turysty i krajoznawcy dra Mieczysława Orłowicza. W 1947 r. odbyły się dwie konferencje – w Zakopanem i Jeleniej Górze, na których ustalono konieczność nawiązania roboczych kontaktów z czeskimi językoznawcami i krajoznawcami (WOLF 1974). Wspólne spotkanie odbyło się 30. 04. 1948 r. w Kamiennej Górze, przy czym dla strony polskiej miało ono charakter decyzyjny w zakresie ustalenia brzmienia nazw śląskiej części Sudetów, zwłaszcza Zachodnich. Wtedy też powołano dwustronną komisję, która kontynuowała dalsze prace, osiągając owocne wyniki, z reguły oparte o konsensus. Najwięcej czasu poświęcono Karkonoszom, prawdopodobnie z uwagi na ich największą turystyczną popularność, na co wskazują obszernie materiały w czeskich archiwach przy braku zachowanych protokołów. Warto wspomnieć, że właśnie wtedy strona polska odstąpiła m.in. od swojej propozycji nazywania tego najwyższego pasma sudeckiego Górami Olbrzymimi (kalka z niemieckiego Riesengebirge), rozpowszechnionymi w starszej polskiej literaturze, na rzecz czeskich Karkonoszy. Cytowany artykuł podaje wiele dwujęzycznych ustaleń dla obiektów pogranicznych, częściowo z ich etymologią, m. in. zawierając sugestie, by proponowany *Śmielec* nawiązywał do czeskiej nazwy florystycznej *smělka*, co oddawałby polski Smielec. Właśnie w fakcie, iż nowa polska toponimia w Sudetach powstała najwcześniej w Karkonoszach, należy upatrywać wysoką frekwencję w niej nazw

błędnych (BIEŃKOWSKI 2005). Cytowany autor na 612 spisanych przez siebie nazw w tym paśmie kwestionuje pod względem poprawności aż 121 – w aspekcie historycznym lub geograficznym. Faktem jest, że strona polska dość szybko odeszła od wspólnych ustaleń, wracając do niepożądanych pierwotnych propozycji lub samodzielnie tworząc nowe, błędne brzmienia. Zapewne wpływ na to miała sytuacja polityczna, tj. przewroty komunistyczne w Czechosłowacji i Polsce, dokonane pod płaszczykiem ‘wygranych’ rzekomo referendum i wyborów. Nie da się wykluczyć dość autokratycznego sposobu kierowania Podkomisją Sudecką KUNM przez wspomnianego M. Orłowicza (wielokrotne relacje ustne pracującego w niej Zbigniewa Martynowskiego z Łądką-Zdroju), pozostającego pod wyraźnym wpływem kulturowym polskich Kresów Wschodnich. Od końca lat pięćdziesiątych wiele nowych nazw, nie zawsze zgodnych z duchem starej sudeckiej toponimii, wprowadził dla Sudetów Zachodnich najlepszy ich znawca, a mianowicie Tadeusz Steć.

Same toponimy nie podlegały badaniom, a jeśli już to tylko w zakresie polskiego ich zbioru (ZYCH 1966). Znalazły się one w „Słowniku etymologicznym nazw geograficznych Śląska“ (SŁOWNIK... 1970), jednakże z interpretacją wyłącznie w odniesieniu do brzmienia polskiego, a więc wtórnie nadanego po 1945 r. Dopiero po wielu latach dokonano ich analizy pod kątem trafności co do określenia merytorycznego i zgodności z duchem niemieckiej nazwy (BIEŃKOWSKI 2005). W cytowanym opracowaniu autor ustosunkował się wszakże tylko do subiektywnie przez siebie wybranych toponimów, ustalając po dziesięć najpiękniejszych i najdziwniejszych (w sensie negatywnym) z nich.

W niniejszym opracowaniu ujawniono różne formy odmienności polskich nazw od niemieckich oryginałów. Część z nich wiąże się z niejasnościami co do samej etymologii poprzednich toponimów, jak wskazano poprzednio. Do tej kategorii należy zaliczyć nazwy związane z *Hölle*, oddawanym jako *piekło* (i odpowiednio *piekielny*, *-a*). Obfitość tego rodzaju określeń w Sudetach powinna skłaniać do poglądu o demonicznym, piekielnym charakterze tych gór lub ewentualnie bardziej racjonalnej hipotezy, iż tak nazywano miejsca związane z pogańskim kultem. Przeczy temu z reguły ich charakter – niewielkich, głęboko zatopionych w lasach ostoi, zupełnie nieprzydatnych dla sprawowania kultu. Bardziej przemawia inna hipoteza, oparta na zależnościach językowych, zwłaszcza dialektologicznych. Otóż owe *Hölle* miałyby stanowić gwarowe zniekształcenie terminu *Hohle*, ten zaś pochodzić od czeskiego *hole*, czyli gole, bezleśne (por. tatrzańskie, słowackie hole zastąpione przez literackie hale). Wpływy czeskie po północnej stronie Sudetów były niewątpliwie jako na terenie etnicznie przez dłuższy czas mieszanym (MARTYNOWSKI 1976). Ich zasiedlenie przez zdecydowanie dominującą, a często wręcz wyłączną ludność niemiecką nastąpiło dopiero u schyłku średniowiecza. Właśnie Höllengrund – nazwana Piekielną Doliną, to skaliste, bezdrzewne wcięcie w zbocza Chojnika wyróżniające się wobec rozległego lasu. Płynący nim potok niejako automatycznie zyskał nazwę od cechy owego wcięcia jako Höllen Floß. Zdecydowanej reinterpretacji wymaga nazwa skalnej grupy, która zyskała nazwę Paciorków i prowadzącej przy niej Koralowej Ścieżki, której pochodzenie wywodzi Tadeusz Steć (informacja ustna) od rosnącego tu bzu koralowego (*Sambucus racemosa*). Jest to jednak etymologia *post factum*, wręcz ludowa. Pierwotna nazwa brzmiała nie Korallensteig czy – steine, ale – jak odnotował jeden z najstarszych i to dobrych przewodników, „die Gruppe der Goralensteine, 2716 Fuß über dem Meeren“ (MOSCH 1858). W niecałe pół wieku, gdy widać zniekształcenie zaczęło już funkcjonować wśród turystów, pojawiło się wyjaśnienie (OTTO 1899). Otóż na przełomie XVIII/XIX w. pracowali tu na podstawie edyktu Fryderyka II pruskiego z 19. 11. 1767 r. górale z Karpat Zachodnich (a więc z polskich Beskidów Zachodnich), których lokalne określenie *Gorallen* stało się synonimem nie brakujących tu przemytników – zapewne nie bez podstaw. Na zachód od Śnieżnych Kotłów mieli oni swoją kryjówkę zwaną Weinkeller, być może od chowanego tam wina z austriackiej granicy. Pomyłka kartografa sprawiła odczytanie G jako C, co dekoracyjnym piśmie niemieckim nie jest trudne, zwłaszcza że *Corallen* znaczyło po prostu korale, zaś *Gorallen* dla rysownika z głębi monarchii było pustym słowem, uznanym może właśnie za błąd mierniczego z terenu. Byłby to niezmiernie ciekawy, a w dodatku jedyny polonik oryginalnego pochodzenia w Karkonoszach.

Szczegółowa analiza porównawcza nazw niemieckich i polskich wykazała (Tab. 3), że aż w 26,4 % dokonano nietrafnych ustaleń po 1945 r., tzn. albo zupełnie błędnych, odmiennych znaczeniowo, albo

niewłaściwie interpretując niemieckie toponimy. Jaskrawym przypadkiem jest Cicha Dolina i Cichy Potok, które otrzymały wręcz odwrotne określenie do poprzednich nazw, wskazujących na bystry, zmienny i czasami gwałtowny nurt cieku, a więc zupełnie przeciwnych jego bardzo istotną cechę. Nie sposób inaczej wytłumaczyć, jak dowolną fantazją takie zmiany, które z Niedźwiedziego Spławu (Bären Floß) uczyniły Czerwonkę czy z Jodłowych Rowów – Bystrzyk. Z powierzchownego zrozumienia języka – po niemiecku *Faul* to nie fałsz czy błąd (jak w języku angielskim), tylko zepsuty, spróchniały itp. Trudno duży blok w Karkonoszach uznać za fałszywy, a na pewno określenie urobiono od jego zwietrzenia, pokrycia mchem i podobną roślinnością. Wprowadzono tatrzańską Siklawę (w dodatku suchą – jak ciekająca woda może być sucha?) i wschodniobeskidzkie młaki, zagubiono Żurawią Łąkę zastąpioną (też tatrzańską) Halą Szrenicką. Interesujące określenie, wyraziście definiujące sytuację topograficzną – W szponie, zastąpiono nijakim Paprotnikiem. Jest też kilka przypadków przeniesienia nazw o innej lokalizacji topograficznej na pobliskie wzniesienie, przykładowo Erlichwiese – Olchowa Łąka, na szczyt. Najprawdopodobniej wynika to z niedbałości kartografów nanoszących toponimy na podkład mapowy. Owe odmienności ukazują poszczególne tabele, także z autorskimi propozycjami w niektórych przypadkach brakujących polskich odpowiednich, co obejmuje 13,2 % odnotowanych toponimów.

Generalnie należy stwierdzić, że na terenie Karkonoszy nie doszło do restytucji polskich nazw, ponieważ ich tu nie było, z wyjątkiem sformułowań z połowy XIX w. (STĘCZYŃSKI 1981), jak choćby Wrzączka – dziś Szklarka, Szromiec – dziś Szrenica, Czepek Wichrowy – dziś Wielki Szyszak. Jednakże oryginalny tekst został opublikowany dzięki opracowaniu przez Jacka Kolbuszewskiego dopiero w 1981 r. Tylko część nazw jest polską kalką z niemieckiego, dosłownym lub zbliżonym znaczeniowo tłumaczeniem. Reszta z istniejących została dowolnie nadana, stanowi więc klasyczną substytucję – zastępowania zupełnie innym znaczeniem. Stanowi to nieuzasadnione przerwanie ciągłości nazewnictwa w oparciu o cechy przyrodnicze środowiska i zamazuje stąd jego faktyczną charakterystykę. Powtarzając apel cytowanego Vladimíra Wolfa wskazane jest podjęcie przez Karkonoski Parki Narodowy starań o zmianę niektórych nazw i nadanie ich obiektom dotąd nieposiadającym polskiego określenia, zgodnie z obowiązującymi w tym zakresie przepisami (USTAWA... 2003).

LITERATURA

- BAŃKOWSKI A. 2000: Etymologiczny słownik języka polskiego. T. 1. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- BIEŃKOWSKI J. K. 2005: Piękne i dziwne nazwy Karkonoszy. Na szlaku 7–8: 30–31.
- HOSER J. K. E. 1804: Das Riesengebirge in einer statistisch-topographischen und pittoresken Uebersicht mit erläuternden Anmerkungen und einer Anleitung dieses Gebirge auf die zweckmäsigste Art zu bereisen. J. Geystinger, Wien.
- KUBÁT M. 1977: Pietro Andrea Mattioli a jeho květy z Krkonoš. Krkonoše 6: 19–21.
- MARTYNOWSKI Z. 1976: Powrót polskich nazw na Ziemi Kłodzkiej – wspomnienia i refleksje świadka. In: MAZURSKI K. R. (ed), V Forum Krajoznawstwa Dolnośląskiego. PTTK Polanica Zdrój: 61–67.
- MARTYNOWSKI Z. & MARTYNOWSKI W. 1981a: Nazwy florystyczne w toponimach Ziemi Kłodzkiej. In: MAZURSKI K. R. (ed), Problemy przyrodoznawstwa w krajoznawstwie. PTTK Wrocław: 54–57.
- MARTYNOWSKI Z. & MARTYNOWSKI W. 1981b: O wpływie drzew i zadrzewień na toponimia dolnośląskie. In: MAZURSKI K. R. (ed), Problemy przyrodoznawstwa w krajoznawstwie. PTTK Wrocław: 71–74.
- MAZURSKI K. R. 2003: Kulturowe aspekty Karkonoskiego Parku Narodowego. In: Ochrona dóbr kultury i historycznego związku człowieka z przyrodą w parkach narodowych. Ojcowski Park Narodowy: 327–332.
- MOSCH F. K. 1858: Das Riesengebirge, seine Thäler und Vorberge und das Isergebirge. Verlagsbuchhandlung J. J. Weber. Leipzig.
- OTTO (AUS AGNETENDORF). 1899: Alte Forstnamen im Riesengebirge. Wanderer im Riesengebirge 7: 102. Słownik Etymologiczny Nazw Geograficznych Śląska. ROSPOND S. (ed.), Wrocław-Warszawa-Opole 1970–1991.

- Słownik Geografii Turystycznej Sudetów. T. 3. Karkonosze. STAFFA M. (ed), Wyd. PTTK „Kraj”. Warszawa – Kraków 1993.
- STĘC T. & WALCZAK W. 1962: Karkonosze. Monografia krajoznawcza. Wyd. 2. Sport i Turystyka Warszawa.
- STĘCZYŃSKI B. Z. 1981: Sudety jako dalszy ciąg poematu Tatry przez Bogusza Zygmunta Stęczyńskiego autora Okolic Galicji. Ossolineum – Tow. Przyjaciół Jeleniej Góry, Jelenia Góra – Wrocław.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych. Dziennik Ustaw nr 166 z 2003 r., poz. 1612).
- WALCZAK W. 1968: Sudety. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa. 383 str.
- WOLF V. 1974: Czechosłowacko-polska współpraca toponomastyczna w Karkonoszach i na obszarach przyległych w 1948 r. Rocznik Jeleniogórski 12: 85–93.
- ZYCH E. 1966: Nazwy miejscowe Ziemi Jeleniogórskiej. Rocznik Jeleniogórski 4: 82–84.